

Анотація

В этой публикации на основе архивных источников исследована деятельность Украинской ассоциации рабочих-изобретателей (УАРИЗ) по содействию технической и технологической модернизации индустрии советской Украины в 20-х гг. XX ст. В публикации выявлены основные направления и формы деятельности УАРИЗ в этой сфере.

Каташинська Я.

**РОЛЬ ПРИВАТНИХ ТОРГІВЕЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ЗДІЙСНЕННІ ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНИХ ЗАВДАНЬ
НОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО КУРСУ (1921 – 19929 Р.Р.)**

На сучасному етапі вивченню приватного підприємництва України в роки НЕПу були присвячені роботи авторів: О. О. Сушка, К. В. Лобач, М. М. Олійника, Ю. П. Волосника, Л. Г. Шкодіної [1]. Питання ж про роль приватних торговельних закладів у здійсненні тактико-стратегічних завдань нового економічного курсу не було розглянуто з достатньою повнотою, що обумовило необхідність більш детального та всебічного вивчення.

Завданням дослідження є з'ясування сутності НЕПу, його стратегічних завдань та його політичної спрямованості.

В умовах найгострішої суспільно – політичної та економічної кризи, що охопила воєнно – комуністичну систему, під загрозою виникнення нової, ще більш страшної громадянської війни з багатомільйонним селянством В. І. Ленін і керівництво РКП(б) роблять дуже важливий тактичний крок, покликаний врятувати від неминучого падіння радянсько – партійний режим. 19 квітня 1921 р. Раднарком України ухвалив декрет про дозвіл вільного обміну, купівлі і продажу виробів сільсько – господарської продукції, що залишилась у населення після виконання натурального податку [2]. Але запровадивши НЕП і використовуючи ринкові відносини для налагодження зруйнованого економічного зв'язку між містом і селом і для регулювання відносин між різними соціально – економічними укладами, Ленін і більшовики зовсім не мали наміру відмовлятися від реалізації своєї партійної програми і комуністичної ідеї. У цьому відношенні НЕП був лише тимчасовою зупинкою на шляху комуністичного будівництва [3].

Відомо, що навіть за умов воєнного комунізму в Україні в досить широких масштабах діяли приватні торгівці – різного роду постачальники, підрядчики, “уповноважені”, “заготівельники”, які склали досить чисельну групу підприємців, що влилася до складу нової буржуазії, яка почала народжуватися в цей час.

За “фасадом” воєнного комунізму в 1918 – на початку 1921 рр., не дивлячись на всі репресивні заходи радянської влади по його викорінюванню, продовжував функціонувати – легально і напівлегально, а здебільшого нелегально, – ринок. Основа його існування була закладена в самій структурі народного господарства: дрібнотоварне селянське господарство, дрібна та кустарно – реміснична промисловість, промисли та інші форми господарювання дрібних самостійних виробників могли існувати лише за ринкових умов [4]. Отже, і за часів воєнного комунізму існували умови для відтворення підприємницьких “кадрів”.

Почнемо з визначення сутності НЕПу і його стратегічних завдань.

Головна мета НЕПу – заспокоїти широкі народні маси, в першу чергу селянство, вивести країну з глибокої соціально-економічної кризи і направити її розвиток на відродження зруйнованої економіки і підвищення матеріального добробуту народу. Для досягнення цієї мети, були використані такі найважливіші засоби, як відновлення еквівалентного обміну між містом і селом, впровадження господарського розрахунку в сферу промисловості і торгівлі, створення твердої валюти і розвинутої кредитно – банківської системи, широке використання різних методів стимулювання праці робітників і селян [5].

Нова економічна політика, яка була допущена весною 1921 року, найбільш повно і всесторонньо відображала об'єктивні економічні закономірності будівництва соціалізму, забезпечувала поступовий перехід до нового суспільного ладу. Вона давала в розпорядження диктатури пролетаріату значну вигоду і переваги, так як створювала матеріальну зацікавленість дрібних товаровиробників в піднесенні свого господарства, полегшувала їх економічний зв'язок з великою соціалістичною промисловістю. Головне в НЕПі – це створення міцного, широкого взаємовигідного економічного союзу двох основних працюючих класів – робочого класу і трудового селянства, змички соціалістичної промисловості з одноособовим селянським господарством.

В історіографії досить усталена система висвітлення НЕПу, яку почасти ототожнюють з простою заміною продрозкладки продподатком. Теоретиком та ініціатором запровадження нового курсу дехто з істориків вважає Леніна, а його послідовниками М. І. Бухаріна, О. І. Рикова, Ф. Е. Дзержинського, Г. Я. Сокольникова та інших діячів більшовицької партії [6]. Ніхто не заперечує того факту, що саме Ленін був ініціатором запровадження нового курсу. Достатньо проаналізувати його промови, щоб зайвий раз переконатися в цьому. Не викликає заперечень той факт, що саме Ленін, оцінивши політико-економічну ситуацію в країні початку 1920-х рр., накреслив загальнополітичний напрямок нового економічного курсу,

визначив його соціально-економічні пріоритети і тактико-стратегічну спрямованість. Аналіз лєнінських праць 1921 – 1923 рр. свідчить про широке коло перебудованих проблем, якими переймався більшовицький лідер: від економічних до реорганізації всієї системи державного управління. На перших порах він не використовував термін НЕП, не займався і обґрунтуванням його “наукових основ” [7]. Лєнінська концепція не суперечила основним принципам більшовицької доктрини соціалістичного будівництва, не стала і не могла стати політичною програмою докорінної перебудови економічних підвалин радянської держави, накреслених ще у жовтні 1917 р. Йшлося про методи зміцнення вже існуючої політико-економічної системи господарювання, про її принаурення до нових умов, а не про революційну “перебудову”.

На X з'їзді РКП(б) Лєнін обґрунтував необхідність заміни розверстки натуральним податком щоб врятувати політичний союз робітників та селян, тобто соціальну базу соціалістичної держави. “Угода з селянством”, про яку вождь більшовиків не переставав говорити до своєї смерті, торкалася, насамперед, зміцнення політичних та соціально-економічних основ держави нового типу [8]. В його виступах на з'їзді немає визначення “нова економічна політика”, а тим паче абрєвіатури “НЕП”, бо він говорив тоді про “свободу обороту” в місцевому масштабі, тобто про перехід від політики воєнного комунізму до нових методів господарювання. Лідер більшовиків був свідомий того, що свобода обороту означала свободу торгівлі – “товарний обмін між окремими дрібними господарями”, а це призводило до повернення “назад до капіталізму”, бо “саме з товарного землеробського гомподарства він і виростає” [9].

Отже, рішення X з'їзду РКП(б) можна вважати лише початком переходу до НЕПу, але не безпосереднім переходом. Навесні 1921 р. розгорнулася широка роз'яснювальна робота по налагодженню безгрошового обміну між містом та селом. З цієї метою було використано більшу частину скромних державних ресурсів промислових товарів. На Україні товарообмінна операція здійснювалася вперше (в Центральній Росії ще у 1918 р. було зроблено дві безуспішні спроби). Практичних результатів вона, звичайно, не дала, бо “вироджувалася” у всім відому торгівлю. Для революціонерів, які прагнули побудувати суспільство без експлуатації людини людиною шляхом простого скасування товарно-грошових відносин і ринку, ця неможливість запровадити попри всі зусилля товарообмін була явищем незбагненим. Вони наполягали на продовженні взятого курсу, та В. І. Лєнін зумів переконати інших керівників партії у необхідності визнати реальність існування товарно-грошових відносин. Це, однак, не означало відмови від воєнно-комуністичних уявлень про соціалізм: відступ вважався тимчасовим.

Весною 1921 р. В. І. Лєнін виокремлює между допуску вільної торгівлі, захоплюється ідеєю і практикою застосування “державного капіталізму” та “коперативного капіталізму”, як обмежувачів приватного капіталу, котрі мали забезпечити перехід до соціалізму. Влітку 1921 р. Володимир Ілліч поставив на порядок денний питання про відновлення правильного грошового обігу, визнання приватної та створення державної торгівлі, насамперед оптової. У його промові на Всеросійській продовольчій нараді 16 червня вперше з'явився термін “нова економічна політика” [10].

Восени того ж року називає розгорнутий план поняття “нова економічна політика”, суть якої зводив до заміни розкладки продподатком, що, на його переконання, означало “відновлення капіталізму в значній мірі”. Виступаючи на московській губпартконференції в жовтні 1921 р., Лєнін говорив про НЕП як відступ, але не від комуністичних принципів, а до прийомів, до способів, до методів державного капіталізму, тобто до своєрідного економічного співробітництва пролетарської держави з приватнокапіталістичними укладами в Росії та поза нею на засадах концесій [11].

Аналіз лєнінських промов, виголошених ним протягом березня 1921 – березня 1922 р., дозволяє говорити про політико-економічні пріоритети самого переходу до НЕПу, про його тимчасовий характер. Відродження приватної власності і відповідно приватного підприємництва в країні, яка конституційно скасувала сам інститут приватної власності, позбавляло його перспективи продуктивного розвитку, правових та майнових гарантій власників торгово-промислових закладів, а з іншого боку штовхало новоявлених бізнесменів у прірву соціального остракізму пролетарських елементів міста і села [12].

Запровадження нової економічної політики мало конкретні політичні та економічні завдання, а не якусь справді довготривалу генеральну лінію партії і держави. Так, готуючись до виступу на X з'їзді партії, Лєнін порівнював запровадження НЕПу з укладенням Брєстського миру з німцями в 1918 р., підкреслюючи питання про “передішку”, але “передішку економічну” [13]. Суть НЕПу, крім максимального піднесення продуктивних сил і поліпшення матеріального становища робітників, хоч невідомо яким чином, полягала для вождя більшовиків в іншому: у “використанні приватного капіталізму і спрямуванні його в русло державного капіталізму” [14]. За таких умов НЕП постає засобом досягнення конкретної мети.

Коли на ІХ Всеросійському з'їзді Рад постало питання про тривалість нової економічної політики, Лєнін повторив слова заступника наркома землеробства РСФРР Н. Осинського (В. В. Оболенського), котрий висловився за те, щоб нову економічну політику “проводили всерйоз і надовго”. Однак додав: “Цю політику ми проводимо всерйоз і надовго, але, звичайно, як правильно вже відзначено, не назавжди. Вона викликана нашим станом злиднів та розоренням і величезним ослабленням нашої великої промисловості”. Про переконаність Лєніна у несумісності НЕПу з соціалізмом свідчить також заключне речення останнього в його житті публічного виступу 20 листопада 1922 р.: “З Росії непівської буде Росія соціалістична” [15].

Тактико-стратегічна суть нового курсу, яка на X з'їзді мала лише декларативний характер, виявилася у розгорнутому вигляді на черговому партійному форумі в березні 1922 р. Виступаючи на ХІ з'їзді партії, Лєнін

наголосив на тому, що весь попередній рік пройшов “під знаком нової економічної політики” [16]. Він починає розглядати НЕП як засіб досягнення конкретних політико-економічних завдань, як перевірку змаганням державних і капіталістичних підприємств, застосування “прийомів торгових, капіталістичних”, “змичка з селянською економікою”, “боротьба між капіталізмом і комунізмом на смерть”, “серйозне змагання”, побудова комунізму чужими руками [17].

Політичні принципи ленінської концепції НЕПу знайшли відображення в працях його соратників по партії – Л. Д. Троцького, О. І. Рикова, М. П. Томського, Ф. Е. Держинського [18]. Вони використовували різні визначення (неп, новий курс, “перебудова”, товарно-ринкові відносини тощо) для оцінки політико-економічної ситуації, яка виникла в 20-х рр., хоч і не висловили власної позиції, котра б вирізнялася від ленінського бачення. Переважна більшість з них вирішувала конкретні питання економічного розвитку країни, а відтак не займалася теоретичними новаціями.

Коротко поняття “неп”, І. Я. Тріфонов визначав так: це політика міцного господарського політичного союзу робочого класу з одноособовим селянством, яке працює на основі використання товарно-ринкових відносин заради ліквідації всіх залишків капіталізму, знищення експлуатації людини людиною і будівництво економічного фундаменту соціалізму [19].

Нова економічна політика являла собою сукупність принципів і методів соціалістичного будівництва на основі використання пролетарською державою об'єктивних економічних законів громадського розвитку, особливо закону вартості і вартісних категорій (гроші, ціна, прибуток, кредит), коли командні висоти економіки знаходяться в руках диктатури пролетаріату.

Для НЕПу було характерно:

1. Надання селянству волі господарській діяльності;
2. Використання торгівлі як основної форми економічного зв'язку між усупільненою промисловістю і дрібнотоварним приватновласницьким виробництвом селян-одноосібників;
3. Частковий допуск капіталістичних елементів в деяких другорядних сферах народного господарства під суворим контролем і спостереженням диктатури пролетаріату;
4. Змагання між соціалізмом і капіталізмом на підставі найкращого задоволення селян матеріальних потреб селянства;
5. Кооперування селян, як діючий засіб, який закриває витoki, які породжують капіталізм і нову буржуазію.

НЕП почав з відступу, але він був тимчасовим, частковим і в деякій мірі умовним. Відступ був необхідний для того, щоб закріпити позиції пролетарської диктатури і в подальшому зробити стрімкий крок вперед, перейти в рішучий наступ на капіталістичні елементи міста і села.

Нову буржуазію часто називали “непманською буржуазією”, яка ніби-то з'явилась в зв'язку з введенням НЕПу. Деякі автори визнають сам факт існування нової буржуазії до НЕПу, але категорично заперечують те, щоб розглядати її в якості самостійного суспільного класу. На їхню думку, непмани – це всього лише залишок чи осколок дореволюційної буржуазії.

Із висловлень В. І. Леніна про нову буржуазію видно те, що він вважав її самостійним класом. Найбільш показовими його судження про нову буржуазію відображені в статті “Как нам реорганизовать Рабкрин”. Там В. І. Ленін протиставляє нову буржуазію робітничому класу як серйозного ворога в боротьбі за селянство. В дещо зміненому варіанті ця думка повторюється в резолюції XIV з'їзду ВКП(б) про оновну класову боротьбу в СРСР на початку НЕПу. В політичних звітах Центрального комітету XIV і XV з'їздів ВКП(б) нова буржуазія також фігурує як самостійний клас [20].

Багато членів правлячої партії, особливо в керівних її ланках вважали НЕП катастрофічним відступом від революційних завоювань, необгрунтованою поступкою капіталістам. Вони не відчували, що політика воєнного комунізму заводить у безвихідь. В. І. Ленін довів, що в неймовірно складних умовах відчайдушного голоду і занепаду промисловості післявоєнних років НЕП забезпечував єдиний можливий шлях переходу селянської країни до соціалізму [21].

Теоретичне та політичне обгрунтування тактико-стратегічної суті НЕПу з усією вичерпністю постає в працях М. І. Бухаріна. Їх полемчний характер і ґрунтовний політико-економічний аналіз дозволяє простежити еволюцію сприйняття і водночас відторгнення НЕПу [22]. Концепція НЕПу, яку пропонував М. І. Бухарін, вирізнялася з поміж інших певним конструктивізмом, але за політико-економічною спрямованістю і тактико-стратегічним завданням, вона відповідала основним ленінським принципам нового курсу. Він протиставляв теорії “пожирання дрібнобуржуазних господарств” Є. О. Преображенського власну: трансформації приватного виробництва шляхом його кооперування, обережного і неухильного “втягування до системи нашої соціалізованої економіки” [23]. Для пошуку соціальних джерел нагромадження він закликав всіх селян “збагачуватися [24]”. Нагромадження в сільському господарстві сприяло б зростанню попиту населення на промтовари, піднесенню загального товарообігу, а не виключно внутріселянського. Саме на взаєминах між сільським господарством та промисловістю зосереджувався М. І. Бухарін, аналізуючи перевагу НЕПу.

Співробітництво з новою буржуазією насправді являло собою, як вказував Володимир Ілліч, “продовження класової боротьби в іншій формі”. Визначити її особливості відразу після введення НЕПу було неможливо, тому В. І. Ленін в квітні 1921 р. писав, що “методи боротьби покаже практика” [25]. В подальшому ця боротьба вилилась в обмеження і витіснення непманів з економіки країни.

Обмеження приватного капіталу було закладене в умовах його допущення. Участь приватних торговців в різних сферах економічного життя країни в якості власників чи орендаторів промислових підприємств, торгівельних і кредитних підприємств суворо регламентувалось радянськими законами. В зв'язку з цим В. І. Ленін відмічав, що Радянська держава дозволить непману торгувати, наживатися, але разом з цим примусить його "бути чесним, надавати правдиві та акуратні звіти, рахуватися не тільки з буквою, але й з духом нашого, комуністичного законодавства, не допускати ні тіні відступу від наших законів" [26].

Політична стратегія НЕПу, судячи з аналізу промов, статей, праць Леніна віддзеркалювала конкретні господарські завдання держави – зміцнення системи радянської влади економічними засобами. Тактичний задум нового курсу полягав також в переорієнтуванні суспільства з обставин соціального хаосу і напруги до соціальної стабілізації. Більшовикам вдалося адміністративно-силовими методами усунути загрозу владі від масового руху опору селянських повстань, не допустити опозиційні партії на село, деорганізувати багатьох комуністів, обнадіяти інтелігенцію зміною політики українізації та лібералізації духовного життя загалом. Дозвіл приватного підприємництва переслідував далекосяжну мету: заспокоїти суспільство після війни та невдалих реформ, вирішити економічні проблеми для відбудови великої промисловості, запевнити соціальні прошарки в серйозності намірів держави стосовно приватного сектору.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Сушко О. О.* Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921-1929). – Київ, 2003. – 96 с.; *Сушко О. О.* Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928 рр.): історико-теоретичнийспект: Автореферат дисертації доктора історичних наук. – Київ, 2004. – 32 с.; *Сушко О. О.* Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. – Київ, 2003. – 251 с.; *Лобач К. В.* Непмани на споживчому ринку України (20-ті роки). – Київ, 1994. – 42 с.; *Олійник М. М.* Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921 – 1929 рр. – Харків, 1998. – 128 с.; *Волосник Ю. П.* Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Харків, 2002. – 384 с.; *Шкодін Л. Г.* Приватне підприємництво в господарстві України (1921 – 1930 рр.) // Вісник Харківського університету № 401. Історія України. Вип. 2. – Харків, 1998. – С. 216 – 226.
2. Більшовик. Орган Київського Губревкому і губкому Комуністичної партії (більшовиків) України. 1921р. – 23 квітня, С. 1.
3. *Волосник Ю. П.* Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу. – Х.: НМЦ "СД", 2002. – С. 8-9.
4. *Волосник Ю. П.* Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу. – Х.: НМЦ "СД", 2002. – С. 10-11.
5. *Олійник М. М.* Становлення і діяльність профспілок в умовах розвитку приватного підприємництва в Україні (1921 – 1929 рр.). – Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. – Х., 1997. – 241 с. – С. 36.
6. *Корольков О. П.* Современная советская историография экономических проблем нэпа: Автореф. дисс. ...к.и.н. – М., 1990. – С. 2.
7. *Корольков О. П.* Современная советская историография экономических проблем нэпа: Автореф. дисс. ...к.и.н. – М., 1990. – С. 2.
8. *Ленін В. І.* Доповідь про заміну розверстки натуральним податком: Х з'їзд РКП(б), 8-16 березня 1921 р. // Повне зібрання творів. – Т. 43. – "Політвидав України", 1974. – С. 51.
9. *Ленін В. І.* Доповідь про заміну розверстки натуральним податком: Х з'їзд РКП(б), 8-16 березня 1921 р. // Повне зібрання творів. – Т. 43. – "Політвидав України", 1974. – С. 51.
10. *Кульчицький С. В.* Між двома війнами (1921 – 1941 рр.) // Український історичний журнал. – № 8. – 1991. – С. 5.
11. *Сушко О. О.* Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-192/ рр.): історико-теоретичний аспект: Дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01. – К., 2004. – С. 93.
12. *Сушко О. О.* Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-192 / рр.): історико-теоретичний аспект: Дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01. – К., 2004. – С. 93.
13. *Ленін В. І.* План розмови про заміну розверстки продподатком // Повне зібрання творів. – Т. 43. – С. 344.
14. *Ленін В. І.* План проспекту наказу від РПО // Повне зібрання творів. – Т. 43. – С. 370.
15. *Кульчицький С. В.* Між двома війнами (1921 – 1941 рр.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 8. – С. 5-6.
16. *Ленін В. І.* XI з'їзд РКП(б), 27 березня – 2 квітня: Промова при відкритті з'їзду 27 березня // Повне зібрання творів. – Т. 45. – С. 68.
17. *Ленін В. І.* XI з'їзд РКП(б), 27 березня – 2 квітня: Промова при відкритті з'їзду 27 березня // Повне зібрання творів. – Т. 45. – С. 73-89.
18. *Троцький Лев Давидович.* Фронт нег – опасность есть. – Б.М., 1922. – 78 с.; *Рыков А. И.* Избранные произведения (Ин-т экономики АН СССР. Редкол.: Л. И. Абалкин). – М.: Экономика, 1990. – 495 с.; *Тамский М.* Профессиональные союзы на новых путях. – М.: Изд-во Главполитпросвета РСФСР, 1922. – 48 с.; *Дзержинский Ф. Э.* сновные вопросы хозяйственного строительства СССР. Сборник статей. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 224 с.
19. *Трифонов И. Я.* К вопросу о нэпе и новой буржуазии // Вопросы истории КПСС. – 1967. – № 4. – С. 61-64. (59-69).

20. Трифонов И. Я. К вопросу о нэпе и новой буржуазии // Вопросы истории КПСС. – 1967. – № 4. – С. 61-64. (59-69).
21. Кучер А. Е. Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории, Вып. 32. – 1987. – С. 69.
22. Бухарин Н. К критике экономической платформы оппозиции (Уроки Октября) // Большевик. – 1925. – № 1. – С. 35-42; Бухарин Н. Новое откровение о советской экономике или как можно погубить рабочее-крестьянский блок (к вопросу об экономическом обосновании трозкизма) // Большевик. – 1924. – № 15-16. – С. 10-12.
23. Сушко О. О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921 – 1928): історико-теоретичний аспект. – С. 31-32.
24. Бухарин Н. О новой экономической политике и наших задачах // Большевик. – 1925. – № 9-10. – С. 5.
25. Кучер А. Е. Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории, Вып. 32. – 1987. – С. 70.
26. Кучер А. Е. Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории, Вып. 32. – 1987. – С. 70.

Анотація

В статті досліджується становлення і функціонування системи приватного підприємництва в умовах нового економічного курсу радянської держави, започаткованого Х з'їздом РКП(б) в березні 1921 р., з'ясування самої тактико – стратегічної суті НЕПу, його політичної спрямованості, хронологічних рамок здійснення, ідеологічної лабораторії творення.

Берендєєва О.

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МІСТА У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасна парадигма громадянського розвитку українського суспільства спрямована на його повноцінну та всеосяжну інтеграцію до європейського простору, і зокрема ті процеси соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій котрі відбуваються впродовж останніх десятиліть в Україні, актуалізують вивчення досвіду розбудови європейських інституційних форм самоорганізації суспільства. Серед останніх важливу роль відіграли різні типи кооперації, що були покликані замінити у модерному європейському соціумі старі середньовічні форми громадської взаємодопомоги та соціальної підтримки. Упродовж ХІХ – початку ХХ століття країнами Європи поширилися різні форми міської та сільської кооперації: споживча, кредитна, інтегральна сільськогосподарська, житлова тощо. Всі вони стали результатом та водночас об'єктом теоретичних побудов суспільно-політичних діячів котрі шукали шляхів уникнення негативних симптомів молодого капіталістичного суспільства поступ якого супроводжувався загостренням соціальних конфліктів та наростаючою майновою диференціацією населення. Відтак уже із часу своєї появи кооперація та визначення її майбутньої ролі та місця в європейському суспільстві із самого початку перетворились в об'єкт ідеологічного протистояння. Останнє в свою чергу визначило неоднозначність підходів до інтерпретації досвіду її виникнення та розвитку у різних історіографічних школах.

У зв'язку з цим, в умовах панування комуністичного режиму в СРСР дослідження історії кооперативного руху підпорядковувалось завданню насадження в суспільній свідомості необхідності та невідворотності класової боротьби. Сама історія європейського кооперативного руху подавалась у вигляді безперервного ланцюга внутрішньої боротьби між прихильниками її використання комуністичною частиною членів в контексті боротьби за перехід до безкласового суспільства та “реакційною”, що нібито прагнула відвернути увагу суспільства від безальтернативності революційних перетворень та нав'язати йому ілюзію про можливість еволюційного шляху покращення власного становища. З огляду на скептичне ставлення класиків марксизму – ленінізму до можливостей кооперації в капіталістичному суспільстві спеціальних комплексних історичних праць присвячених вивченню та розвитку кооперативного руху в країнах Європи, критичному аналізу суспільно-політичної боротьби, що тривав у його надрах з часу становлення сталінізму в СРСР не існувало.

Більшість праць, у яких так чи інакше розглядалися питання історії європейського кооперативного руху, написаних радянськими дослідниками у 50-80-х роках ХХ століття належали до підручників та посібників для студентів економічних вузів у яких вивчався курс кооперації. Попри появу можливостей для критичного переосмислення історії зі здобуттям Україною незалежності, дослідження особливостей розвитку європейського кооперативного руху у контексті суспільно-політичного та ідеологічного протистояння кінця ХІХ – ХХ століття досі не стало предметом спеціального історичного дослідження.

В поданій статті ми ставимо за мету з'ясувати особливості зародження та розвитку споживчої та кредитної кооперації європейського міста у ХІХ – початку ХХ століття на прикладі ключових країн Європи цього часу: Великої Британії, Франції та Німеччини. Відповідно до мети визначено завдання проаналізувати